

A jóval általánosabb és régibb *jóbonya* $\sim$ *jóbanya* melletti *bonya* tehát nyilván csak szóhatár-tévesztésnek köszönheti eredetét, s így szó sem lehet róla, hogy e *bonya* megőrizte volna a *banyának* elvárt régibb *o* hangját; sőt ellenkezőleg, éppen az *a* régibb az *o*-nál, mely csak a *jóbanyám*, *jóbanyád*, *jóbanyját*-féle ragos alakokban keletkezett a rákövetkező *á* hatása alatt. Hogy azonban a kalotaszegi *bonyának* semmi köze sincsen az oláh *bunához*, azt végleg eldönti az az érdekes körülmény, hogy ugyanott a nagyapa jelentésű *jóbopának* is van *bopa* mellékalakja, a melyhez az oláh eredetnek még gyanuja sem férközhetik s a mely ennél fogva már igazán nem lehet egyéb, mint a *jóbapa* (vö. NySz.; uo. különben *jóbatya* is) $\succ$ *jóbopából* való téves kikövetkeztetés. S a hogy a *jóbopa*, *jóbonya* összetételekből Kalotaszegen kivált a *bopa*, *bonya*, éppen úgy vált ki a magyar nyelvterületnek egyéb vidékein a régibb *jóbanya* alakból a köznyelvivé vált *banya*. A nyelvérzék tévedésének mindezen esetekben az volt az alapoka, hogy a *jóbapa*, *jóbanya*-féle összetételek első tagja a benne történt jelentésváltozás miatt elszigetelődvén, nem vett részt az egykor szabályos *jób* középfoknak *jobb* alakúvá való változásában. Mikor tehát egy bizonyos korban a *jó* középfoka már *jobbnak* hangzott, a nyelvérzék a *jóbapa*, *jóbanya* összetételekben természetesen már nem érezett semmiféle középfokot s azért *jóbapa*, *jóbanya* helyett *jó-bapa* ($\simeq$ *bopa*), *jó-banya* alkotó elemekre bontotta föl. Eddig ismeretes legrégebb följegyzésében — „ne, hol fut jó banyád“ (NySz.) — csakugyan még a *jó* jelzővel kapcsolatban fordul elő a *banya* szó.

Az egykori ‚nagyanya‘ és a mai ‚vén szipirtyó‘ jelentések közötti eltérés megmagyarázása természetesen a legcsekélyebb nehézséget sem okozhatja, azért végül még csak azt említjük meg, hogy a *banya* szónak pejoratio-nélküli eredetibb jelentését, úgy látszik, nemcsak a kalotaszegi *bonya* őrizte meg, mert egy nyelvész barátom úgy emlékszik, mintha Somogyban és Zalában is azt mondaná kedveskedve feleségének a férj: *Édes bonya! Gyere ide édes bonyám!* Ha ez csakugyan így van,* akkor természetesen e *bonya* is csak azt jelenti, hogy: ‚öregem, anyuska, anyóka!‘

HORGER ANTAL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Helyreigazító adatok Calepinus Latin-Magyar szótárához.**
Az 1585-ben megjelent Calepinus-szótárban a magyarul nem tudó lyoni szedők és szedésjavítók temérdek sajtóhibát ejtettek. E hibák helyreigazítása igen sok esetben felér egy-egy rébusz megfejtésével. A most közzétett új kiadás** e rébuszok legtöbbjét nagy készületség-

* Kérjük a MNy. olvasóinak erre vonatkozó szíves értesítéseit.

** Sajtó alá rendezte Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével Melich János. Kiadta a M. Tud. Akadémia 1912.

gel és leleményességgel fejti meg, s alig akad a sok száz meg száz között egy-kettő, a melyhez szó férhet. Ilyenek szerintem a következők: additamentum — *Folt zörzés*. A Szómutatóban egybeírva, holott ez külön két szó: *folt, szerzés*. Vö. MA.-nál: hozzátétel, *folt, megfzörzés*.

ambulatiuncula — *Iárásotska, pantikálás*. Nem gondolnám, hogy ez sajtóhiba volna *sántikálás* helyett. Igen nagy köztük a jelentésbeli különbség. A székeleyknél *bambolyog, bandalog* am. mélézva, bámészzkodva ácsorog, bódorog; Magyarország sok vidékén pedig *bandukol* am. lassan, mélézva, gondolatokba merülve ballag (MTsz.). Talán inkább ezekhez való a *pantikál*.

antiquarius — *Ki öt régi dolgoknak szeretője*. A *kiot* kétségtelesen am. *kiavult* és semmi esetre sem *kiholt*. Vö. „detritus“ czimzőnál: *el őt* am. *elavult*. — MA.³: antiquarius — Régi és ő dolog szerető. — A *kiholt* a Szómutatóból törlendő.

arteria — *Eer gége*. A Szómutató, a NySz.-t követve, e két szót egybeírja (*érgége*), holott az „arteria“ kétféle értelmének megfelelően (l. Finály), ez így értendő: 1. *ér*, 2. *gége*.

artus — *Tagiz*. Két külön szónak veendő. MA.-nál: *íz, tag*; PP.-nál: *ízek, tagok*. Vö. Cal.-ban a latin értelmezéssel.

cactus — *Gonosz követő*. Nem ide tartozik, hanem az eredetiben közvetlenül fölötte álló „cacozelus“ szó alá. A „cactus“ nincs magyarul értelmezve.

calamarium — *Penna tarto, penna vális*. A Szómutató a *pennaválist* két szó (penna és vális) összetételének tekinti s *vális* szó alatt is idézi. Mi volna ez a *vális*? A régi olaszban: *pennaiuolo*, a horvátban (Jambr.) *penoval* am. tolltartó. Talán az utóbbihoz függedt, a *kalamáris* analogiájára, az *is*.

auide — *mohon*. E szó a régi *moh* melléknév származéka, nem pedig a *mohóé*. Vö. NyÚSz. A *mohó* a Szómutatóból törlendő s helyébe *moh* mn. teendő.

bitumen — *Enyu (auagy) enyu*. A második hiba *enyw* helyett. MA.-nál is bitumen — enyy, enyü.

cerno — . . . *vinni*. Ertsd: *vívni*, mert „cerno“ annyi is mint „dimico“. Cal. magyarjai különben is a -v tövű s mélyhangú igék infinitivusát s jelen idejű többes harmadik személyét mindig hosszú *n*-nel írják: *funni* (conflare), *fúnnak* (conflages), *hinnak* (carbunculus, ephialtes), *ököllel vinnj* (pugilare), *vinnak* (andabatae, conflages) stb.

concilio — *őszue békéttéröm*. Olvasd: *őszuebékéltetöm*. MA.-nál is így. *Őszuebékttem*, a hogyan a Szómutató olvassa, újabbkori szó; először SI. szótározza.

confideiussor (confideiussores) — *Egygyút való kezes, őkegyebekkel való kezes* így olvasandó: *Egygyütt való kezesök, egyebekkel való kezes*, nem pedig: *sok egyebekkel*. Vö. consporsores.

contemporaneus — *Elmelkődő, zómlelő*. Hibás megisméltése a fölötte levő „contemplatiuus“ értelmezésnek. — MA.-nál: *egygyidejű*.

contendo — *Valahouá verekedem*. Itt a *vereke-dem* am. igyekezem. Vö. Darius az Lycus folyó vizre verekedett vala: ad Lycum annem contenderat. NySz.

deliquiæ — *Barázda, az melyen az tsepegés víz kifoly*. Nem: *csepegős*. Vö. *csepegés* am. házeresz Udvarhelyszékekben. MTsz.

diætarii — *Asztalhoz szolgálók*. Olv. *szolgálók*. A Szómutatóban rossz helyre került.

elido — . . . *ki tótóm* . . . Olvasd: *kítöröm* vagy *kifőtóm*, de

semmi esetre sem *kitöltöm*. MA. és PP. lat.-m. részében is „elido“: *kitöröm*, de „eliso“ am. *kiütés*, valamint a magy.-lat. részben *kiütöm* am. *elido*.

emphracta — *Kén haio*. Hiba *Réuhaio* helyett. A latin magyarázat szerint „emphracta“ am. „epibades“. Ez pedig a maga helyén *révahajónak* magyarázva. A NySz. tévesen *kémhajónak* olvasta.

inconcinus — *Ieletlen*. Hiba *illetlen* helyett. A *jeletlen* a Szómutatóból törlendő.

exinsperato — *remétség kívürol*. Hiba *küvöl*, vagyis *kívül*, nem pedig *kívülről* helyett. Vö. *insperato*.

fistulosus — *Lákasos*. Hiba *likasos* helyett. Ugyanígy van „multiforis“ alatt.

formicans pulsus — *Lassu ér levegés*. Olv.: *lassu érlevegés*. Vö. „A szív leveg“. NySz.

hostilitas — *Ellenség ziv*. Hiba *ellensegi* vagy *ellenseges ziv* helyett. Vö. „magnanimitas“ — „bator ziv“ és NySz. „ellenségi“ alatt.

iam-iam — *Ezennél, immailon*. Hiba *immaidan*, nem pedig *immáron* helyett. Lásd MA. és PP.-nál *immajdan*: Jam jam, statim.

induciae — *Frigy, napig való szövetség*. A Szómutató a *frigy* és *nap* szókat egybeírja: *frigynap*, holott a latin értelmezés szerint „induciae: pax vel potius cessatio à bello in certum tempus inter hostes pacta“. MA.-nál: *Frigy*, *Hadakozó két fél közt, napig való szövetség*. A *napig való* helyett PP. *ideig valót* mond (NySz.), ma *ideiglenest* mondanánk.

infamissime — *Igón nit hirneul*. Értsd: *igen rút hírnével*.

interturbatio — *Közháborítás*. Hiba *közbe háborítás* helyett. Lásd „interturbo“ alatt és MA.-nál.

limatura — *Reszelés por*. A Szómutató *reszelős pornak* olvassa, holott MA.-nál *reszelet por*, PP.-nál „limatura“ alatt és Cal.-nál „destrigmentum“ alatt ugyancsak *reszelés por*. Efféle birtokos összetételek már Cal. előtt is vannak: *éléshajó, élésház, élésmester, élésszekér* (NySz.).

longus — *Eltauosztatom, tauul állatom*. A magy. értelmezés nem ide, hanem az eredetiben mindjárt fölötte levő „longo“ czímszó alá tartozik.

meta — *hatar kólgy*. A Szómutatóban egybeírva, holott ez külön két szó s más meg más is az itteni jelentésük, amazé: „fines“ s ezé: „circus“ vagy „curriculum“. Vö. Nyr. XVI. 64 vagy Adal. 320.

multangulus (multos angulos habens) — *zegeşfó*. Hiba *zegeşfós* helyett. Vö. *bulbosus* — *feiefős*; *arundinosus* — *nadaşos, sok nádu*; *multiforis* — *lyukaşos, sok lyuku*; *sinuosus* (quod habet multos sinus) — *horgaşos*.

nupturio — *nözni vakarodom*. Nem hiba „vagyakodom“ helyett. Vö. a NySz.-ban: „férhez vakarkodik“. *Vakarodik, vakarkodik, vaszarkodik* (l. Cal.: „molimen“ czímszónál) a régi nyelvben s Erdélyben ma is am. „igyekezik, erőlködik“; átvitt értelemben, különösen *el-igekötővel* am. „eliparkodik“. — A *vagyakodik, vagyakodás* a Szómutatóból törlendő.

obuagio — *Nyuok*. Olvasd: *nylvok*. Calepinusnak az a magyar munkatársa, a ki ezt írta, a szókezdő *nyi-t* mindig *ni-nek*, vagy *ny-nek* írja. Lásd pl. *nyilván*. A Szómutatóból *nyüni* törlendő.

oscitanter — *Asitua zunnya dagosan*. Olvasd: *Asítva, szunnya-dagosan*, nem pedig *szunnyadságosan*. Vö. „perfunctorie“ és „somnia-culose“ alatt.

penetral — . . . *Enyztég tarto hely.* A Szómutató, kérdőjel nélkül, *enyészték*-nek olvassa, de lehet *enyésztég* is. Vö. *daganag, kergeteg* (vertigo, NySz.), *reszketeg* (tremor, NySz.), *senyvedeg, viszketeg*.
percudo — *Megtapasitom.* Hiba alkalmasint *meglikasztom* helyett. Vö. PP.-nál „percudo“: *lyukasztom.*

peto — *kérlek.* Nem, hiba *kérek* helyett. Ugyanígy „amabo, obsecro, quæso“ alatt is. Általában a régi szótáríróink (még MA. és PP. is) igen gyakran alkalmazzák a „valaki“ helyett a második személyt.

polypus — . . . *zviacion.* E szó megfejtését még eddig nem próbálta senki. Íme egy föltevés! PP. szerint „polyposus“: *kinek az orrában súly vagyon.* A *sül*-t, *súly*-t régente z-el is írták (NySz. és MNy. IX. 87). Ezek szerint a *zviacion* talán így olvasandó: *zviazoron*, vagyis *súly az orron* (l. *súly*, NySz.). Ez, ismétlem, csak föltevés; lehet, hogy tévedés.

postulo — *megkeuanom, meg venom . . .* Hiba *megvárom*, nem pedig *megvonom* helyett. Vö. NySz.-ban: *megvár*, *expostulo*, *ernstlich fordern.*

præfacilis — *Igen kiny.* Olvasd: *igen kinyi*, nem pedig: *kinyű.* A *kinyi* alak igen sokszor van e szótárban, pl. „perfacilis“ alatt is.
præfica — *Berertel si rato.* Olv.: *béért elsírató.* Nem pedig *béért elsírató, bérelni* neologismus lévén. Vö. NyÚSz.

quaduplico — *Negycerüve tezőm.* Értsd *négyszerűvé*, nem pedig *négyrétűvé.* Vö. *egyszerű* (simplex, Verantius, Dict. quinque lingv. 1595; *kétszerű* (duplex) uo., *háromszzerű* (triplex és ternus) uo.

radicatus — *Gyökerezet.* Ez nem főnév (l. Szómutató), hanem melléknév, vagyis am. *gyökerezett.*

ramosus — *agus hath.* Angolul: „That hath many boughes or branches“. — A magyarhoz a *hath* az angolból keveredett hozzá.

reiectio — *Kivetés, ok adas.* A Szómutató tévesen *okadás*nak olvassa, holott Cal. latin értelmezése szerint is a „reiectio“ „vomitus“-t is tesz, tehát am. *okadás.*

rudetum — *Kő romlassal be tintót bol hely.* A *bol* talán a régi *boly* szó (acervus, cumulus NySz.), a mely nálunk már csak a *hangyaboly* összetételben, de Csikmegyében (M. Nyelvészet, V. 368) még külön szóként is él. A Szómutatóból kimaradt.

semote — *Felöntök.* Hiba *felöntön* helyett. *Félöntön* (= félen-ten) épp úgy lett, ragok halmozásával, a *félenből*, mint *koránton, önkénten* (MTsz.) a *koránból* és *önkéjéből*. Vö. *inneten, onnaton.* MünchC.

siparium — *Iaczó hely beburiba (!) fődező (!) zorgam.* Az utolsó szó, azt hiszem, nem *sergének*, hanem *zerzamuak* olvasandó. Eleink, ha valamely tárgyra hamarjában nem találtak szót, igen gyakran a *szerszámmal* segítettek magukon (NySz.). Nádasdy Tamás pl. 1558-ban a mai ágyneműt, a mihez a *takaró* is tartozik, *ágyszerszámmak* nevezte. S végre is a lyoni szedő könnyebben olvashatta a *zerzamoto zorgamnak*, mintsem a *sergét.*

speculare — *üveg ablak, ablag warg tanyer.* Nem gondolom, hogy ezt a *wargot valónak* kelljen olvasni. Hihetőbb, hogy *üvegnek* olvasandó. MA.-nál is: *speculare — üveg ablak, ablak üveg.*

tignus, tigillus, tignarius — . . . *lecz gerenda . . .* Értsd: *léc, gerenda.* A Szómutató tévedésből egy szónak veszi.

trado — *Hatalmad ala adom.* Nincs hiba benne. Hiszen „addico“ is ugyanígy: *Bírodalmad alá adom.*

tymbos — *Holt tag egető hely.* Alkalmasint hiba *holtak* helyett. Ugyanily hibával van: *necya* — *Halottag innepe.* Paszow szótárában τὸ μῆκος: die Stelle, wo eine Leiche verbrannt ist. Nincs példa rá, hogy a *holt testet* valaha *holt tagnak* is nevezték volna.

upilio — *Juh pásztorihaz, iuhaz.* Olv.: Juhpásztor, ihász, juhász. Törlendő a Szómutatóból: *mohó, verekedés* s helyökbe *mohon* és *vetekedés* teendő.

Sajtóhibák a Szómutatóban: 1. *libircső* címzőnél 788 hiba 878 helyett; 2. *szóvés* címzőnél 1962 hiba 1062 helyett.

SZILY KÁLMÁN.

II.

Három pálcza.* A *Corpus Statutorum* tele van a testi fenyegetésre vonatkozó adatokkal. Ezekből megállapítható, hogy a verésnek a következő fokozatos eszközei voltak: *ostor* vagy *korbács*, *vessző*, *pálcza*, *bot* és a *furatos*.** Az utolsó volt a legsúlyosabb, a melyet néhol tilos is volt használni. Így például Bihar vármegye 1781. évi statútuma azt mondja, hogy „a bírák a pálczában leendő büntetésben mértékletlenül ne cselekedjenek; a *furatos* pedig ellenben teljességgel tiltatik, és azzal nagy büntetés alatt valakit verni szabad ne légyen“.

Az ostort, korbácsot és vesszőt asszonyoknál, férfiaknál pedig leginkább a pálczát alkalmazták. A pálcza-ütések száma *háromtól háromszázig* emelkedhetett. A statutumok ilyen kifejezésekkel élnek: „az oly szófogadatlan a nemes vármegyére behozattatik és ott *három pálczákkal* megpálczáztatik“ (Gömör m. 1678). — „ha pedig az paraszt ember találna szitkozódni, az plengérben megprieskeltessék avagy *három pálczával* megveretessék, toties quoties“ (Torna m. 1642). — „qui maledictiores comperti fuerint rustici, prima vice *trium plagarum* mulcta puniantur“ (Gömör m. 1654). „A bűnöst a szolgabíróhoz vezetni a bírák el ne mulasztják, különben *24 pálczával* fog (a bíró) büntettetni“ (Ugocsa m. 1785). „Valaki egy hónap alatt gazdát nem keresvén, szolgálat nélkül találtatik, a férfiak *40 pálcza-ütésekkel*, az asszonyi renden levők pedig *40 korbáccsal* büntettetnek“ (Kraszna m. 1773). „Ob segnem vigilantiam a falusi bírákat és eskütteket *40—40 pálczával* v.(ármegyei) tiszt atyánkfiai keményen megveretessék“ (Torda m. 1735) stb.

NAGY GYULA.

III.

A -nyi melléknév-képző történetéhez. A NySz.-ből írom ki a következő idézeteket:

fél *lábnyi MA., *egy *fontnyi* C., *öt *fontnyi* C., *két *fontnyi* MA., *gerendányi* C., *hordónyi* MA., *négelynyi* (II. 558) MA., *öt *nehézéknyi* C., *nyolc *nehézéknyi* C., *tíz lábnyi mérő rúd* C., *egy *tenyérnyi* C., *két *tenyérnyi* MA., *egy *ujjnyi* C., *vékányi* C.

A NySz.-nak mindez a 14 adata csak arra való, hogy a nyelvtörténet kutatóját félrevezesse. Ha ugyanis ezeket eredeti helyükön (Calepinus, meg Molnár Albert szótárában) tekintjük meg, azt találjuk, hogy a NySz. valamennyit hibásan idézi. A hol a NySz. szerint *-nyi*-nak kellene állania, helyette mindenütt a régies *-ni*

* Válasz egy kérdésre.

** BSzD.-nál *fúratos*: „a közepén kifúrtt kerek lapát, mellyel valakire rá vernek“.